



במה

התפקיד החברתי של צה"ל

בשני העשורים שלאחר קום המדינה הוטלו על צה"ל משימות לאומיות וחברתיות לצד אלה הביטחוניות. כיום צה"ל הוא קטר ההיי-טק של ישראל, ולפתחו מונחת משימה כבירה: שילוב החרדים בחברה הישראלית

נמוכה בצבא ובממשלה. בעשורים האחרונים השתנתה תמונת האיום הביטחוני, צבאות ערב הם כבר לא האויב העיקרי, וארגוני טרור לא־מדינתיים כמו חזבאללה וחמאס רואים בציבור האזרחי מטרה לתקיפה באמצעות רקטות וטילים. צה"ל התאים תשובות באמצעי לחימה (כיפת ברזל, מטוסי תקיפה, יחידות יבשה

לעצמאותה הצליחה לקלוט מאות אלפי עולים חדשים. בשני המאמצים המרכזיים האלה היה הצבא הארגון הממלכתי המוביל.

בשירות החזית האזרחית בעיתות חירום
עם קום המדינה היה בצבא גרעין קטן של חיל ההתגוננות האזרחית (הג"א) שזכה לעדיפות

מבוא

עם קום המדינה לקח על עצמו צה"ל - מעבר למשימותיו הביטחוניות - גם משימות לאומיות, בין היתר הודות לדחיפה המוסרית והסמכותית של ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן־גוריון. מיד עם הקמתה התמודדה המדינה עם איום קיומי מכריע ויכלה לו, ובשנים הראשונות



"עולים לצה"ל" עשרות צעירים עולים חדשים שהתגייסו עם הגיעם לישראל, 2011 | עם קום המדינה לקח על עצמו צה"ל - מעבר למשימותיו הביטחוניות - גם משימות לאומיות, בין היתר הודות לדחיפה המוסרית והסמכותית של ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן־גוריון

ת"א"ל (מיל') אפרים לפיד
 לשעבר קצין מודיעין בכיר ודובר צה"ל.
 כיום מרצה באוניברסיטת בר-אילן



בשנות ה-90 נפתחו ביוזמת הרמטכ"ל שאול מופז מסלולי "עתידים" שפתחו אפיקי הצלחה ייחודיים לבני הפריפריה. בוגרי התוכנית הזאת תרמו במהלך השנים גם להשבת שירות המדינה והשלטון המקומי נוסף על תרומתם ביחידות הטכנולוגיה של צה"ל.

תרבות

תרומתו של צה"ל לחברה הישראלית בתחום התרבות היא רבת שנים ונרחבת - בעיקר באמצעות הלהקות הצבאיות. אלה משכו אליהן צעירים מוכשרים שהפכו ברבות השנים ליוצרים, לפזמונאים, למלחינים ולשחקנים חשובים בקולנוע ובתיאטרון. שירים של הלהקות הפכו לנכסי צאן ברזל של החברה הישראלית, רבים מהם רוויים במסרים של אהבת העם והארץ. רבים מיוצאי הלהקות הצבאיות ממלאים גם היום תפקידים חשובים בחיי התרבות והיצירה בארץ. הרשימה היא ארוכה.

תרומה תרבותית חשובה נוספת היא תחנת הרדיו הצבאית - גלי צה"ל - שנוסדה עם קום המדינה. החל משנות ה-60 של המאה הקודמת היא הפכה לכלי תקשורת משמעותי שהשפיע רבות על חיי התרבות ועל איכותם של שידורי האקטואליה בארץ. שירתו בה במהלך השנים מאות חיילים מוכשרים, ורבים מהם השתלבו בהצלחה במערכות התקשורת האזרחיות - האלקטרוניות והמדפסות.

גם שבועון צה"ל "במחנה" ויחידת דובר צה"ל העשירו את התקשורת הישראלית בבוגרים מנוסים. רבים מהם מילאו וממלאים תפקידי מפתח בעיתונות.

צה"ל גם השכיל לאפשר תנאי שירות מיוחדים למוזיקאים ולספורטאים מצטיינים ובכך נמנע מבלבול את התפתחותם בגיל היצירתי ביותר.

חינוך ותודעה יהודית

מערכת החינוך של צה"ל עסקה מאז הקמתה בהקניית ידע ובטיפול ערכי ציונות, יהדות וישראליות. סדרות החינוך ביחידות, ההרצאות והסדורים היו לחיילים רבים הזדמנות יחידה להעשיר את עולמם התרבותי.

צה"ל סייע במהלך השנים לחיילים רבים להשלים השכלת יסוד והשכלה תיכונית למי שלא למדו לפני גיוסם במערכת החינוך.

בשנות ה-90 נפתחו ביוזמת הרמטכ"ל שאול מופז מסלולי "עתידים" שפתחו אפיקי הצלחה ייחודיים לבני הפריפריה

השלמת חינוך יסודי ותיכוני ולאחריה שירות צבאי מועיל. בצורה הזאת הוחזרו לתפקוד פעיל בחברה הישראלית עשרות אלפי אזרחים צעירים אשר אלמלא הפרויקט הייחודי הזה היו נזרקים לשולי החברה.

מסלול לבנות בלבד פעל בשנות ה-70 וה-80 של המאה הקודמת ונקרא יח"ס - יחידת הסיעוד. במסגרתו גויסו חיילות בעלות נתונים מוגבלים לתפקידים של אחיות מעשיות וכך תרמו הן למערכת והן להתפתחות ולהתקדמותן.

השכלה גבוהה

עם השנים פתחו מסלולי הכשרה אקדמיים למתגייסים. המסלול הוותיק ביותר הוא העתודה האקדמית אשר מאפשרת בכל שנה למאות מתגייסים לדחות את שירותם, ללמוד מקצועות שונים במוסדות ההשכלה הגבוהה ולאחר מכן לעסוק במקצועות שרכשו במסגרת שירותם הצבאי.

גולת הכותרת של העשייה החברתית של צה"ל בתחום החינוך היא שילובם של חיילים בעלי נתונים מוגבלים ("אוכלוסיות מיוחדות", "נערי רפול")

תוכנית תלפיות, שהחלה בשנות ה-60 של המאה הקודמת, הזרימה לשורות האקדמיה והצבא חבורה איכותית במיוחד של מתגייסים שהפכו עם השנים לאנשי מדע מצליחים ומעורבים במגזר הציבורי והעסקי. עם השנים נפתחו מסלולים אקדמיים למצטיינים שבוגריהם מתחייבים לשירות ארוך ביחידות מודיעין שונות.

מאומנות ומודיעין (מודיק).

בצד זאת הוקם לאחר מלחמת המפרץ ב-1991 פיקוד העורף שהפך למסגרת צבאית-לאומית המופקדת על הקשר של מערכת הביטחון עם האזרח במרכיבים רבים הנוגעים לעיתות חירום. ניסיונות להקים מסגרות אחרות לא צלחו, ופיקוד העורף הוא כיום הכתובת היעילה לאזרחים ולרשויות. גדולתה שהיא חלק מצה"ל, בנויה על התרבות הארגונית ועל הטכנולוגיה המתקדמת וזוכה לכוח אדם סדיר ומילואים טוב בהרבה ממה שהייתה זוכה מערכת אזרחית כזאת. אירועי הלחימה בעשור האחרון הוכיחו זאת בפועל.

בשירות משימות של חינוך ושל תרבות הגדנ"ע והנח"ל

בשנים הראשונות שלאחר קום המדינה היו הנח"ל והגדנ"ע גופי ביצוע למשימות לאומיות מובהקות. הגדנ"ע היה מסגרת ותיקה שנוסדה כבר בתקופת המנדט הבריטי - במלחמת העולם השנייה (ל"ג בעומר תש"א - 1941) כדי לשמש גוף התנדבות של נוער לעזרת העם. כיום משמש הגדנ"ע מסגרת חינוכית שמקנה מודעות לנושאי לאום וחברה בצד שיפור הכושר הגופני וטיפול נוער במצוקה.

חיילות-מורות

עם הגעתם של גלי העלייה הגדולים הוכשרו במהירות חיילות-מורות לביעור הבערות בקרב העולים החדשים. חיילות-מורות היו במשך שנים רבות מאגר כוח אדם חשוב, צעיר ומבטיח למערכת החינוך. הן רכשו ניסיון עוד לפני ההכשרה האקדמית המלאה ופיצו על היעדר ההכשרה הפורמלית במוטיווציה ובמחויבות גבוהות. בעשורים האחרונים הפכו החיילות-המורות למאגר חשוב של כוח אדם איכותי לחינוך הבלתי פורמלי בערי הפיתוח ואף סייעו רבות ליישובים בתקופות לחימה בצפון ובדרום.

שילוב אוכלוסיות מיוחדות

גולת הכותרת של העשייה החברתית של צה"ל בתחום החינוך היא שילובם של חיילים בעלי נתונים מוגבלים ("אוכלוסיות מיוחדות", "נערי רפול") במסלול שירות ייחודי שכולל

תנופה חשובה בתחום החינוך בצה"ל הביאה התוכנית "עדים במדים" שבמסגרתה יצאו בעשור האחרון אלפי קצינים בלויית ניצולי שואה לסיורים קבוצתיים מודרכים במחנות ההשמדה בפולין.

פרויקט "פרח לניצול", שבו מעניקים חיילים אחת לשנה, בסמוך ליום השואה, פרח ותשומת לב לניצולים, משתלב היטב במאמץ החינוך של צה"ל לצד הרצון לחבר בין חיילים לאזרחים.

חיילי צה"ל מצטרפים לסיורים של "תגלית" - פרויקט שבמסגרתו מגיעים צעירים יהודים מחו"ל לראשונה בחייהם לביקור בישראל. המפגש הבלתי אמצעי של צעירים יהודים מהעולם עם חיילים ישראלים מקרב אותם מאוד לרעיון העלייה לארץ, ומאות מהם כבר עשו זאת בעקבות סיורי "תגלית".

הרבנות הצבאית במנהיגותו של הרב שלמה גורן מילאה תפקיד חשוב בתקופה של ראשית צה"ל ביצירת הווי דתי משותף לבני כל העדות, בין היתר באמצעות סידור תפילה אחיד. המדיניות הנהוגה בצה"ל של יהדות ללא כפייה תורמת הרבה למסר של אחדות.

תוכנית חשובה לחיזוק הזהות היהודית היא "נתיב" שאותה יזם ודחף אלון אלעזר שטרן בהיותו קצין חינוך ראשי ואחר כך ראש אכ"א. המסגרת הזאת מיועדת לחיילות ולחיילים שעלו ארצה, אך אינם נחשבים ליהודים על פי ההלכה (לרוב כי רק האב הוא יהודי). ב"נתיב" הם לומדים יהדות ומכינים את עצמם לגיור במסגרת תומכת ומחזקת.

שפה

הקיצורים, ראשי התיבות והסלנג שנוצרו בצה"ל הפכו לחלק בלתי נפרד מהשפה העברית. בשנים הראשונות היה צה"ל גורם מוביל ב"גיור" מונחים לועזיים לעברית. רבים מחידושי הלשון האלה נקלטו גם במגזר האזרחי, והן כיום חלק מהשפה המדוברת בפי כול. נזכיר רק כמה: תכלול (אינטגרציה), הכלה, תפקוד, תפעול, תחקור, שכפ"ץ, תקשוב, תובנה.

תרומה לממשל ולמשק

בשנות ה-60 וה-70 השתחררו רבים מדור המייסדים של צה"ל ועברו לקריירה שנייה.

רבים מהם הפכו למנהלים בכירים במערכות הממשלתיות, המוניציפליות והעסקית. בעשורים שלאחר מכן נמשכה במידה רבה המגמה הזאת של השתלבות בכירי צה"ל במשרות ניהול בכירות במגזר הציבורי והפרטי. בעשורים הראשונים הייתה דרישה רבה לניסיון הניהולי-פיקודי של הקצינים הבכירים בצה"ל, כיוון שבמערכות האזרחיות היו חסרים מנהלים מנוסים. המגמה הזאת נחלשה בשנות ה-90, שכן אז השתלבו בתפקידי ניהול בכירים אנשים מוכשרים שצמחו במערכות האזרחיות. הקצינים שהשתלבו בשוק האזרחי - לא רק בתפקידי ניהול, אלא גם במגוון תפקידים אחרים, למשל בחינוך - הביאו עימם תרבות עבודה שכללה מחויבות ומסירות ויכולת תכנון וביצוע. ההשקעה הטוטלית שלהם נבעה לא רק מתרבות העבודה והניהול שספגו בצה"ל אלא גם מהגמלה שקיבלו מצה"ל ושנתנה להם בסיס כלכלי איתן.

משורות צה"ל יצאו שני נשיאים (חיים הרצוג ועזר ויצמן), שלושה ראשי ממשלה (יצחק רבין, אריאל שרון ואהוד ברק) ועשרות שרים, חברי כנסת וראשי ערים. כך משמש צה"ל מקור חשוב למנהיגות ברמה הלאומית והמקומית.

דור ההיי-טק מביא טכנולוגיה צבאית ליישומים אזרחיים

בשנות ה-80 וה-90 עשה צה"ל קפיצת דרך טכנולוגית, בעיקר בחיל האוויר, במודיעין, בחיל הים ובחיל הקשר והתקשוב. המהנדסים הצעירים, ההנדסאים והטכנאים, אשר פיתחו מערכות מתקדמות, תיחזקו והפעילו אותן, נקלטו לאחר שחרורם בתעשיית ההיי-טק הצומחת ובתעשיות הביטחוניות הישראליות שהן בעלות שם עולמי. החיילים המשוחררים הביאו איתם רעיונות מהפכניים, ידעוניסיון, תרבות ארגונית ויצירתיות. למשל, המענה הקולי, המסר הכתוב ועוד שפע של פיתוחים חדשניים אחרים החלו את דרכם במערכת הביטחון ובתעשיות הביטחוניות ותורגמו למוצרים אזרחיים מצליחים. יוצאי 8200, חיל האוויר וממור"ם הפכו לקטר ההיי-טק הישראלי.

התיישבות

חיל הנח"ל, נועד חלוצי לוחם, הוקם כדי לשמש מסגרת לחיזוק ההתיישבות באזורי

הספר. התפיסה שהונחה ביסוד הפעילות של הנח"ל הייתה שהיישובים שומרים על העם ועל הארץ. נקודות ההתיישבות נקבעו על פי שיקולים לאומיים. בראשית דרכן היו אלה היאחזויות בגליל, בנגב, בבקעה ובערבה שאותן איישו חיילי הנח"ל. עם השנים הן הפכו ברובן ליישובי קבע. היישובים האלה קלטו, בין היתר, משוחררי צה"ל מכל הארץ, וכך הזרימו דם חדש לפריפריה.

צה"ל מנחיל ערכים

מבחינת החברה האזרחית היה צה"ל בעבר - ובמובנים רבים הוא נותר עד היום - מעין שמורת טבע: ארגון ששילב ב"רוח צה"ל" - הקוד האתי של הצבא - ערכים כמו אמינות, דוגמה אישית, מקצועיות, רעות, שליחות ומשמעת לצד תרבות של תחקור תקלות, של לימוד לקחים ושל יישום. צה"ל הוא מערכת לומדת השואפת דרך קבע לשפר את עצמה. התחלופה המתמדת של החיילים בשירות חובה וקבע גורמת לכך שהערכים האלה יעברו מדור לדור בצבא ואף מהצבא למערכות האזרחיות. בצבא גם מתקיימים תהליכי תכנון ובקרה מוקפדים המבוססים על ניסיון רב שנים.

"רוח צה"ל" - הקוד האתי - נועד להבטיח כי הצבא יהיה נחוש ומנצח אך גם מוסרי במצבי לחימה קשים. ארגונים אזרחיים רבים למדו מצה"ל את תפיסת התחקור וכמוהו גם גיבשו לעצמם קוד אתי.

הצבא הוא לרבים בארץ מודל לחיקוי ולהזדהות בשל הישגיו, ויותר מכך: הציבור הרחב חש אהדה רבה לצה"ל. לרבים יש נציגים בו: הורים, ילדים, נכדים או קרובי משפחה אחרים בשירות חובה, בשירות קבע או במילואים. זהו "צבא העם" במונח הכי עמוק של המונח.

זוכרים את הנופלים

החברה הישראלית מוקירה ומכבדת את חללי צה"ל שהקריבו את חייהם למען ביטחון המדינה ותושביה. משפחות השכול זוכות להזדהות רגשית עמוקה בחברה הישראלית. יום הזיכרון שלפני יום העצמאות הוא יום של גיון לאומי ושל הזדהות לאומית קולקטיבית. הציווי לזכור את

- לקדם את גיוסם של אלה בחברה הישראלית שאינם משרתים ובכך מונעים שוויון בנטל. רצוי מאוד למצוא מסגרות של שירות לאומי שתועלתו לא פחותה ממשימות צבאיות.
- לנצל את הניסיון ההגנתי המוצלח שנרכש בצה"ל בתחום הסייבר ולאמצו גם במגזר האזרחי עם הרחבת איום הסייבר על המדינה כולה.
- להרחיב מסגרות קדם-צבאיות לחינוך טכנולוגי עקב המחסור החמור בכוח אדם בתחומים האלה.
- לקדם את תוכנית "עתידיים" המכשירה צעירים למקצועות איכות בצבא ומשמשת למעשה מכשיר ליצירת עתודת ניהול לשירות הציבורי.
- להרחיב את התוכנית ללימודי יהדות לקראת גיוור ולחסוך לצעירים רבים שמשרתים בצה"ל את הצורך לפנות למסלול הגיוור האזרחי שאינו תמיד ידידותי לנוקדים לו.

סיכום

בשני העשורים שלאחר קום המדינה הוטלו על צה"ל משימות לאומיות וחברתיות לצד אלה הצבאיות והביטחוניות. כך קרה שצה"ל לא רק שמר על קיומה הפיזי של המדינה מפני המבקשים להשמדה אלא גם תרם תרומה משמעותית לחברה הישראלית - בעיקר בתחומי החינוך, התרבות והניהול. בשלושת העשורים האחרונים הפכו יוצאי צה"ל למובילים בהייטק הישראלי. הם לקחו עימם את הניסיון הטכנולוגי המוצלח שצברו במערכת הביטחון והעפילו איתו לפסגות הטכנולוגיה העולמיות.

עתה מונח לפתחן של מערכת הביטחון ושל החברה האזרחית האתגר להציב לצה"ל יעדים חברתיים חדשים כמו שילוב החרדים בצבא ובחברה, הרחבת החינוך הטכנולוגי הקדם-צבאי, ההגנה על מערכות המחשוב מפני לוחמת סייבר וחיזוק הזהות הישראלית בקרב הנוער.

עתה מונח לפתחן של מערכת הביטחון ושל החברה האזרחית האתגר להציב לצה"ל יעדים חברתיים חדשים כמו שילוב החרדים בצבא ובחברה, הרחבת החינוך הטכנולוגי הקדם-צבאי, ההגנה על מערכות המחשוב מפני לוחמת סייבר וחיזוק הזהות הישראלית בקרב הנוער

בחברה החרדית יש רבים מאוד המבינים כיום - יותר מאשר בעבר - שהשירות בצבא מקנה להם לגיטימציה רבה יותר בחברה הישראלית, משפר את ההשכלה הכללית ומאפשר רכישת מיומנויות שייטיבו את עתידם הכלכלי.

אתגרי העתיד: חיזוק החזית האזרחית בחירום, שילוב חרדים, טיפוח הזהות הישראלית, הגנת סייבר

התרומה של צה"ל לחברה האזרחית נובעת בעיקרה מהיותו של הצבא ארגון משימתי, הידרכי ויעיל המסוגל להציב מטרות ולממשן. לכן חיוני להמשיך בשילובו של צה"ל במשימות לאומיות גם בעתיד.

אחת הסוגיות החשובות הנתונה בשנים האחרונות לדיון ציבורי היא עד כמה נותר צה"ל צבא העם. נוכח העובדה שישנם כיום ציבורים גדולים שאינם מתגייסים לצבא, ובהם כמעט רוב מניינו של הציבור החרדי, יש ליצור אווירה ומסגרת חוקית שיקטינו את חוסר הצדק ואת האי-שוויון.

סוגיה אחרת הנמצאת במוקד הדיון הציבורי היא תנאי הפרישה של אנשי הקבע - תנאים הטעונים עדכון במציאות הכלכלית-חברתית של המדינה, ובעיקר עם הארכת תוחלת החיים.

לדעתי יש להמשיך לנקוט את הגישה שלפיה צה"ל ממלא גם משימות חברתיות, ובהן:

- להיות כוח מגן פיזי וחברתי ליישובים בקווי העימות, בעיקר מאז שהחזית האזרחית הפכה להיות יעד ראשון במעלה של האויבים הלא-מדינתיים מסביבנו.
- להמשיך להיות גורם חיוני בקליטת נוער מצוקה ועולים חדשים ולהכשרתם להיות אזרחים מועילים.

הנופלים הוא חלק מהאתוס הלאומי. נוסף על האחריות של צה"ל ושל משרד הביטחון להנצחת הנופלים התפתחה עם השנים מחויבות חברתית של גורמים אזרחיים רבים לפעול בתחום הזה. ההנצחה היא חלק בלתי נפרד מהתרבות הישראלית, ועוסקים בה, בין היתר, הרשויות המקומיות, מוסדות חינוך, עמותות של יוצאי יחידות צבאיות שונות וכן סופרים, משוררים וכלי התקשורת.

מעמד האישה

תפקידים רבים נפתחו בפני חיילות במהלך השנים, "תקרת הזכוכית" הלכה וגבהה כל הזמן, אך עדיין יש מקום לשיפורים. המציאות הצבאית הלכה בד בבד עם השיפור במעמד האישה גם במערכות האזרחיות ובתפיסת המגדר בחברה.

תהליך מעניין בתחום הזה הוא הגידול בשנים האחרונות במספרן של החיילות הדתיות בצה"ל - עדות מוחשית ליכולתו של הצבא לתת מענה ראוי גם לצרכים של בנות המקפידות על שמירת מצוות.

במקביל גם קטנה משמעותית תופעת ההטרדות המיניות עקב נחישותו של הצבא, יותר מכל גוף אחר בארץ, לשרש את התופעה הפסולה זאת.

תהליך מעניין הוא הגידול בשנים האחרונות במספרן של החיילות הדתיות בצה"ל - עדות מוחשית ליכולתו של הצבא לתת מענה ראוי גם לצרכים של בנות המקפידות על שמירת מצוות

גיוס חרדים

בשנים האחרונות התגייסו אלפי חרדים לשורות צה"ל, תחילה בגדוד הקרבי נצח יהודה ובהמשך, בין היתר, בחילות האוויר, המודיעין והים, שם הם ממלאים בהצלחה רבה משימות חיוניות. הם רוכשים מקצועות בתחומי הטכנולוגיה, המחשוב והמנהלה - מה שמאפשר להם להשתלב בחיים היצרניים באזרחות.

גיוס החרדים הפך בשנים האחרונות לעניין פוליטי מובהק - מה שפגע בתנופת הגיוס.